

BADIIY ASARLARDA PAREMALARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOSLIGI (ABDULLA QAHHOR VA O'TKIR HOSHIMOV IJODI BO'YICHA)

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.027>

Saminov Abdumalik Inomjonovich
a_saminov@mail.ru
Xaydarova Navro'za
FarDU

Annotatsiya: Maqolada paremalarning umumiy izohi va turlari shuningdek, badiiy asarlarda paremalardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari Abdulla Qahhor va O'tkir Hoshimov asarlarida misolida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: parema, maqol, matal, hikmatli so'z, madaniy kod, struktura, semantika, xalqona, milliy qadryat

THE CHARACTERISTICS OF THE USE OF PAREMAS IN ARTISTIC WORKS (BASED ON THE WORKS OF ABDULLA KAHHOR AND O'TKIR HASHIMOV)

Saminov Abdumalik Inomjonovich
a_saminov@mail.ru
Khaydarova Navro'za
FerSU

Abstract: The article examines the general definition and types of paremes, as well as the specific features of the use of paremes in works of art using examples from the works of Abdullah Kahhor and Utkir Khoshimov.

Keywords: parema, proverb, saying, wise saying, cultural code, structure, semantics, folklore, national value

KIRISH

Inson borki, o'z fikrini, his-tuyg'ularining yuzaga chiqaradigan til, nutqqa bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun doim izlanadi. Dunyodagi har bir millat tilning o'ziga xos imkoniyatlari bor. Barcha tillar singari tilmizning inson ongidagi barcha g'oya va ehtiyojini qondirishga yetarli darajada tilimiz ifoda imkoniyatlariga va ematsional birliklarga boydir. Bunga yorqin misol bizning tariximizda yozilga serqirra adabiy me'rosimiz, XX asr hamda hozirgi kunda yaratilayotgan turli

asarlarimiz, xalq og‘zaki ijod namunalari, so‘z o‘yinlari, askiya san‘ati va boshqalarni ko‘rishimiz mumkin.

Tilshunoslikda paremlar (maqol, matal, hikmatli so‘z, ibora hamda aforizmlar) alohida ahamiyatga ega bo‘lgan barqaror birikmalar. Ular millatning ming yillik hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini ixcham shaklda o‘zida mujassamlashtiradi. Paremalardan foydalanishning o‘ziga xosligi quyidagilarda o‘z aksini topadi: ma‘no-mazmunli serqiralligi, ko‘p tomonlama tushunish mumkinligi, yuqori ematsional-ekspressivligi, madaniy kod, grammatik va sintaktik xususiyatlari hamda boshqa jihatlarida.

Paremlar tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohalarining umumiy o‘rganish obyekti hisoblanadi. Bu xususiyat paremlarning eng asosiy o‘ziga xos jihatlaridan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan: Paremlar xalq og‘zaki ijodining mahsuli bo‘lib, avloddan avlodga og‘zaki tarzda o‘tib kelgan. Ko‘pincha, she‘riy shaklga ega: ritm, qofiya, parallelizm, antiteza, alliteratsiya, anafora, metafora, tashbeh, kinoya va piching kabi badiiy tasvir vositalari bilan boyitilgan. Shu sababli, ular folklor va adabiy asarlarning ajralmas qismi sifatida o‘rganiladi. Shuningdek, adabiyotshunoslik terminlarning ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘atida shunday izohlanadi: “Paremiologiya - Paremiologiya. 1. Xalq og‘zaki ijodiyotining maqol, matal, topishmoq kabi aforistik janrlari majmui; 2. Folkloristikaning aforistik janrlarining o‘rganuvchi sohasi”⁷¹.

Struktural lingvistik jihatdan paremlar so‘zlardan tuzilgan to‘liq gaplar bo‘lib, grammatik, sintaktik, semantik qurilishga ega. Ular kontekstdan tashqarida mustaqil ma‘no beradi va nutqda tayyor shaklda qo‘llaniladi. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘atida paremlarga quyidagicha ta‘rif beriladi: “Paremiologiya - (lot. *Parema* - barqaror, *logos* - ta‘limot). Barqaror birikmalarni o‘rganuvchi bo‘lim”⁷².

O‘zbek tilining izohli lug‘atida paremiologiya va parema shunday izohlanadi: Paremiologiya - (parema + yun. *logos* - bilim, tushuncha) 1. Paremlarning o‘rganadigan fan sohasi. 2. Muayyan tilda mavjud bo‘lgan paremlar tizimi; Parema, paremiya - (yun. *proimia* - masal ramzli hikoya) ad. Ma‘lum bir tildagi avloddan-avlodga og‘zaki shaklda ko‘chib yuruvchi, ixcham va sodda, qisqa va mazmundor mantiqiy umumlashma sifatida paydo bo‘lgan turg‘un ibora: maqol, matal⁷³.

Yuqordagi fikrlardan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek tilshunosligida paremlar keng va tor ma‘noda tushuniladi. Xususan, keng ma‘noda - barcha hikmatli iboralarni tushunsa; tor ma‘noda - maqol va matallarni o‘z ichiga qamrab oladi. Tilshunoslik

⁷¹ Xatamov N., Sarisqov B. Adabiyotshunoslik terminlarning ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1979. – B 223.

⁷² Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan, 2013. – B 84.

⁷³ Madvaliyev A. Tahriri ostidagi O‘zbek tilining izohli lug‘ati. V jildli 3 jild. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. – B 222

hamda adabiyotshunoslikka oid manbalarni o'rganish asosida paremalarni quydagi asosiy turlarini belgilash mumkin:

Maqol - hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, pand-nasihat mazmuniga ega, ixcham, obrazli va tugal ma'noli hikmatli ibora. Ko'pincha, qofiyali, sa'j yoki tazod san'atiga asoslangan bo'lib, ta'lim-tarbiya, vaziyatga baho berishda ishlatiladi. Misol: "Sut bilan kirgan, jon bilan chiqar" (A.Qodiriy "Mehrobdan chayon" asarida qo'llanilgan). Maqollar istiora, o'xshatish, sifatlash, qiyoslash kabi tasviriy vositalarga boy.

Matal - to'liq ma'no ifodalamaydigan, obrazli, shartli ibora yoki hikmatli so'z. Ko'pincha, "qizil qor yog'ganda", "tuyaning dumi yerga tekkanda" kabi shaklda kelib, "hech qachon" yoki "imkonsiz" ma'nosini bildiradi. Matal maqol bilan yaqin, ammo mustaqil emas, ko'proq nutqni jonlantirish va kinoya uchun qo'llaniladi. Misollar: "Alifni kaltak deydi", "Attorning qutisida ham yo'q gaplar", "Betga chopdi", "Bilsa hazil, bilmasa chin".

NATIJA VA MUHOKAMA

Badiiy asarlarda paremalardan juda ko'p qo'llaniladi. Ular asarda qahramon xarakterini ochib berish, nutqda ta'sirchan va obrazlilikni ta'minlash hamda badiiy bezak vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Paremalar milliy o'ziga xoslikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ular orqali xalqning urf-odati, qadriyatlari, axloqiy me'yorlari va hayotga munosabati ifodalab, asar tilini tabiiylashtiradi (ayniqsa tarixiy yoki qishloq hayoti tasvirlangan asarlarda voqelikni ishonarli va jonli ko'rsatishga xizmat qiladi). Shuningdek, paremalar badiiy matnda pragmatik vazifa ham bajaradi. Ular o'quvchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, muayyan xulosa chiqarishga undaydi, voqea-hodisaga nisbatan subyektiv baho berishga yo'naltiradi. Ba'zan muallif parema orqali ochiq aytilmagan fikrni kinoya yoki yashirin belgi vositasida yetkazadi. Paremalar badiiy asarda epigraf, sarlavha, qahramon nutqi, ichki monolog yoki asar yakuni shaklida qo'llaniladi. Ular voqeani oldindan bashorat qiladi, kinoyaviy tus beradi, Ayniqsa, asarlarida qisqa so'z orqali ulkan mazmun bera olgan Abdulla Qahhor va asarlari ijtimoiy-psixalogik mazmun bilan boyitilgan O'tkir Hoshimov ijodida yaqqol ko'zga tashlanadi. Abdulla Qahhor ijodida paremalar, asosan, tanqidiy-satirik va ijtimoiy fosh qilish maqsadida qo'llaniladi. U hikoyalarida paremalarni epigraf sifatida yoki asar tarkibida voqealar rivoji bilan chambarchas bog'liq holda ishlatib, o'tmishdagi mansabdorlar xudbinligi, oddiy xalqning nochorligi, ikkiyuzlamachilik va bilimsizlikni keskin tanqid qiladi. Ijodkor nafaqat o'zbek, balki qo'shni xalqlar (tojik) maqollaridan ham foydalanib, asarlarini badiiy jihatdan boyitgan. Misollar:

"Bashorat" hikoyasida epigraf sifatida "Ola qarg'a qag' etadi, o'z vaqtini chog' etadi" maqoli keltirilgan - bu butun asar mazmunini oldindan ochib beradi va qahramonlarning mayda manfaatparastligini kinoya bilan fosh etadi.

“To‘yda aza” hikoyasida tojik xalq maqoli “Zori behuda miyon beshikanad” (behuda chiranish bel sindirar) epigraf sifatida ishlatilgan - qahramonning obro‘cini yo‘qotishi va kulgiga qolishini ta’kidlaydi.

“So‘ngan vulqon” hikoyasida “Yer tepganni - el tepadi” paremasi qahramonning ichki monologi va asar yakunida kelib, mansabdan tushgan odamning holatini falsafiy yakunlaydi.

“Ikki yorti bir butun” hikoyasining sarlavhasi o‘zi parema bo‘lib, ikki qahramonning xarakter mosligini ochadi; tarkibida “Eshakni yashirsangiz, hangrab sharmanda qiladi” matali qo‘llaniladi - yashirin illatlarni qancha yashirmang, u, albatta, fosh bo‘lishini kinoyaviy ifodalaydi.

“O‘g‘ri” hikoyasida “Otning o‘limi - itning bayrami”, “Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi”, “Quruq qoshiq og‘iz yirtadi”, “Berganga bitta ham ko‘p, olganga o‘nta ham oz” kabi maqollar qo‘llanilgan - ular mansabdorlarning xudbinligini va xalqning nochorligini yorqin ko‘rsatadi. Abdulla Qahhor paremalarni qahramonlar nutqida ham faol ishlatadi: oddiy odamlar og‘zidan chiqadigan maqollar ularning sodda donoligini va jamiyatdagi ziddiyatlarni ochib beradi. Natijada paremalar asarni xalqchil qiladi va tanqidni yumshoq, ammo keskin yetkazadi.

O‘tkir Hoshimov ijodida paremalar ko‘proq psixologik va falsafiy maqsadda qo‘llaniladi. Uning asarlarida, xususan, “Ikki eshik orasi” romanida paremalar qahramonlar suhbatlari va ichki monologlarida tabiiy ravishda joylashgan bo‘lib, ularning ruhiy holatini ochadi, oilaviy ziddiyatlar, urush og‘irliklari va axloqiy iztiroblarni ifodalaydi. Yozuvchi paremalarni zamonaviylashtirib, bugungi hayotga moslashtiradi. Masalan:

“Mehmon otangdek ulug‘” - o‘zbek mehmondo‘stligi va samimiylilikni ta’kidlaydi.

“Bersang yeyman, bermasang o‘laman” - qaramlikdan voz kechish, o‘z mehnati bilan yashash zarurligini bildiradi.

“Sabrning tagi sariq oltin” - urush yillaridagi xalq matonati ramzi sifatida o‘zining to‘la ma’nosini ko‘rsatadi.

“Shirin yolg‘ondan achchiq haqiqat yaxshi” - hayotiy haqiqatni yuzma-yuz qabul qilish lozimligini eslatadi.

“Oyning o‘n beshi yorug‘, o‘n beshi qorong‘u” - hayotning almashinuvchanligi va sabr zarurligini falsafiy ifodalaydi.

Bu paremalar romanda Robiya, Qora amma, Orif oqsoqol kabi qahramonlarning hayotiy falsafasini ochib beradi va urush iztiroblari, oilaviy mehr, milliy qadriyatlar mavzularini chuqurlashtiradi.

XULOSA

O‘.Hoshimov paremalarni epigraf sifatida kamroq, balki matn ichida, voqea rivoji bilan uzviy bog‘liq holda esa faolroq qo‘llaydi - bu usul asarni psixologik-

realistik qiladi. Abdulla Qahhor paremalarni tanqidiy-satirik yoʻnalishda epigraf va voqea markazida ishlatib, jamiyatdagi adolatsizliklarni ochiq koʻrsatsa, Oʻtkir Hoshimov ularni psixologik-falsafiy va axloqiy saboq berish vositasi sifatida qoʻllab, qahramon ichki dunyosi va oilaviy munosabatlarni chuqur ochadi. Ikkala yozuvchida ham paremalar xalq donoligining adabiyotdagi davomi boʻlib, asarni xalqona qiladi. A.Qahhorda jamiyat tanqidi, Oʻ.Hoshimovda inson ruhiyati ustunlik qiladi.

Paremalardan foydalanish oʻzbek nasrida realistlik va didaktik adabiyotning eng muhim xususiyatlaridan biriga aylangan. Ular orqali yozuvchilar oʻquvchiga hayot haqiqatini oson, ammo chuqur mantiqiy gʻoyalarni yetkazgan, milliy oʻzlikni saqlashga xizmat qiladigan paremalar xalqning ming yillik donoligining adabiyotdagi abadiy inikosidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdiyev H., Rasulov R. Oʻzbek tilining paremiologik lugʻati. Toshkent, 1984.
2. Abdullayeva N.A. Abdulla Qahhor hikoyalarida maqol va matallarning qoʻllanishi // ORIENS, 2022.
3. Jumayeva D.B. Maqollarning nutqdagi ahamiyati (Abdulla Qahhor hikoyalari asosida) // Taʼlim va rivojlanish tahlili, 2024.
4. Toʻyeva P. "Ikki eshik orasi" asarida qoʻllangan maqollar semantikasi // Ilmiy konferensiya materiallari, 2024.
5. Abdulla Qahhor. Tanlangan asarlar. Toshkent: Gʻafur Gʻulom, 2011.
6. Oʻtkir Hoshimov. Ikki eshik orasi. Toshkent: Oʻqituvchi, 1986.
7. Xatamov N., Sarisqov B. Adabiyotshunoslik terminlarning ruscha-oʻzbekcha izohli lugʻati. - Toshkent: Oʻqituvchi, 1979. - 361 b.
8. Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. - Toshkent: Fan, 2013. - 144 b.
9. Madvaliyev A. Tahriri ostidagi Oʻzbek tilining izohli lugʻati. V jildli 3 jild. - Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. - 689 b.
10. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. Toshkent, 2022.